ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

چىنگىزخان مۇڭغۇل ئىمپېرىيىسىنىڭ پارچىلىنىشى

يوللىغۇچى: ئاكادېمىيە يوللانغان ۋاقتى: 2016- يىل 28- ئاۋغۇست ئورنى: تارىختىن تامچە

ULY gha aylandurup körüsh USY gha aylandurup körüsh UEY gha aylandurup körüsh

ئەندەزبەگ

چىنگىزخان مىلادى 1224ـ يىلى جالالدىن مۇھەممەد خارەزمشاھ بىلەن بولغان ھىند دەريالىق ئۇرۇشىدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئاساسەن ئۆزىنگە قارايدىغان كەڭ زېمىننى قانداق باشقۇرۇش ، ئۇرۇشتا زور تۆھپە قوشقان ئوغۇللىرىنى قانداق ئورۇنلاشتۇرۇش ، شۇنداقلا جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىنى قانداق قولغا كەلتۈرۈشنىڭ غېمىدە بولدى .ئۇ ئالدى بىلەن ئويغۇر يېزىقىدا يېزىلغان بىر «ئۇلۇغ جاسا » (ئاساسىي قانۇن)تۈزۈپ چىقتى . شۇنداقلا ئۆز ئوغۇللىرىنى يىغىپ ، «مەندىن كېيىن قالغاندا ، سىلەر ھەممە ئىشنى بىللە كېڭىشىپ ، ھەق بىلەن ناھەقنى ئوبدان ئايرىپ ، ئوبدان بىرتەرەپ قىلىڭلار . گۈناھكارغا قۇيۇلغان گۈناھ ئېنىق بولسۇن ، گۈناھسىغا ئۆزىمۇ قايىل بولسۇن . ئۇنىڭغا بىرىلدىغان جازامۇ مۇۋاپىق بولسۇن . گۈناھكارنى غەزەپ بىلەن ياكى ھېسسىياتقا بېرىلىپ جازالاپ قويماڭلار »دەپ تەربىيە بەردى . ئومۇمەن ئۇ ئۆز ئوغۇللىرى ۋە ئۇرۇق ، قايناشلىرىنى بىر ـ بىرى بىلەن ئىتتىپاقلىشىپ ، دۆلەتنى بىللە باشقۇرۇشنى تەلەپ قىلدى .شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ھوقۇق ۋە زېمىنغا بولغان تەلىپىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ، ئۆزىگە قاراشلىق بارلىق يەر ـ زېمىن ۋە قۇشۇنلارنى ئۆز ئوغۇللىرى ۋە ئۇرۇق ، قايناشلىرىغا ، ھەتتا ئۇرۇشقا تۆھپە قوشقان تۇرپان ئىدىقۇتى قاتارلىق ئاقسۆڭەكلەرگىمۇ تەقسىم قىلىپ بەردى .

بۇ چاغدا چوڭ ئوغلى جۇچى ئۆلگەن بولغاچقا جۇچىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى باتۇخانغا شەرقتە ئېرىتىش دەرياسىنىڭ غەربىدىن باشلاپ ، بالقاش كۆلى بويلىرى ۋە كاسپىي دېڭىزى بىلەن قارا دېڭىز نىڭ شىمالىدىكى قىپچاق دالاسىنى تەقسىم قىلىپ بەردى . بۇ زېمىن «جۇچى ئۇلۇسى »، «باتۇ ئۇلۇسى »، «قىپچاق ئۇلۇسى »دېگەندەك ناملار بىلەن ئاتالدى . بۇ ئۇلۇسنىڭ سىياسى مەركىزى بولسا سارايچىق شەھىرى ئىدى .

ئىككىنچى ئوغلى چاغاتايغا بولسا ئالمالىق (ھازىرقى غۇلجا) شەھىرىنى ئاساس قىلغان جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ غەربىي ، بالقاش كۆلىنىڭ جەنۇبىدىكى يەتتەسۇ رايونى ۋە ماۋارائۇننەھر ، خۇراسان رايونى (ھازىرقى تۈركمەنستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ جەنۇبى قىسمى) ، ئىراننىڭ شەرقى قىسمى ۋە ئافغانستان ھەم قەشقەرنى مەركەز قىلغان ماڭلايسۇيە (تەڭرىتاغنىڭ جەنۇبىدىكى رايونلار) قاتارلىق جايلارنى تەقسىم قىلىپ بەردى . بۇ تارىختا «چاغاتاي ئۇلۇسى »دەپ ئاتالدى .بۇ ئۇلۇسنىڭ سىياسى مەركىزى بولسا ئالمالىق شەھىرى ئىدى .

ئوغلى ئوكتايغا ھازىرقى جۇڭغار ئويمانلىقىنىڭ شىمالى ، يەنى تاراباغاتاي ، ئالتاي رايونلىرى ، ھازىرقى مۇڭغۇلىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ غەربىي شىمالىي قىسمى ، ...ي دەريا ۋادىلىرىنى بۇلۇپ بەردى .بۇ رايون تارىختا «ئوكتاي ئۇلۇسى »دەپ ئاتالدى .بۇ ئۇلۇسنىڭ سىياسى مەركىزى كۆپ ۋاقىتلاردا ئېمىل دەرياسىنىڭ بويىغا جايلاشتانىدى .

كەنجى ئوغلى تولغا بولسا ، مۇڭغۇللارنىڭ ئادىتى بۇيىچە مۇڭغۇل خانلىقىنىڭ چوڭ ئوردىسىنى ئاساس قىلغان ئونون ، كىرولىن ۋە ئورخۇن دەريا ۋادىللىرى تەقسىم قىلىندى .ئۇنىڭغا يەنە چىنگىزخان ئۇرۇشقا كەتكەن ياكى باشقا مۇھىم ئىشلار بىلەن بەند بولغاندا دۆلەت ئىشلىرىنى نازارەت قىلىش ۋەزىپىسىمۇ يۈكلەندى .

بۇنىڭدىن باشقا ئىدىقۇت خانلىقى تامامەن ئىدىقۇت بارچۇق ئارت تېكىننىڭ باشقۇرۇشىغا قالدى . چىنگىزخان ئۇنىڭغا بەشىنچى ئوغلى قاتاربدا مۇئامىلە قىلدى .

دەسلەپتە ، بۇ ئۇلۇسلار مۇڭغۇل خانلىقىنىڭ ئايرىلماس تەركىبى قىسمى ئىدى . چىنگىزخان گەرچە ھەرقايسىسى ئۇلۇسلار نى باشقۇرغان ئوغۇللىرىغا «خان »دېگەن ئۇنۋاننى بەرگەن بولسىمۇ ، لېكىن ، ئۇلار يەنىلا مۇڭغۇل خاقانلىقىنىڭ يەرلىك ئالى ئەمەلدارلىرى ھېسابلانغان «يەكە دارۇغاچ »(باش دارۇغاچ)لاردىن ئىبارەت ئىدى . ئۇلار چىنگىزخاننىڭ ئەمىر ـ پەرمانلىرى بۇيىچە ئىش كۆرەتتى .

مىلادى 1227ـ يىلى تاڭغۇتلار توپىلاڭ كۆتۈردى .چىنگىزخان قۇشۇن باشلاپ ، ئۇلارنى باستۇرۇشقا كەلدى . لېكىن بۇ چاغدا ئۇ تۇيۇقسىز كېسەلگە دۇچار بولۇپ ، تاڭغۇتلارغا قارشى جەڭ ناھايتى كەسكىن ۋەزىيەتكە كىرگەن ھەمدە ئۇلارنىڭ پايتەختى جۇڭشۇغۇ (ھازىرقى نىڭشىيانىڭ ينچۇەن شەھرى)قامال قىلىنغان بىر پەيتتە ، يەنى مىلادى 1227ـ يىلى 8ـئاينىڭ 25ـ كۈنى ، چىڭشۇي ناھىيىسىدىكى بارگاھىدا ئۆلدى . چىنگىزخان ئۆزىنىڭ ئۇلۇمىنى تاڭغۇتلاردىن يۇشۇرۇشنى ۋەسىيەت قىلدى ، ھېسابتا چىنگىزخاننىڭ ئۇلۇمى بىلەن تەڭ تاڭغۇتلارمۇ تەسلىم بولدى ، بۇ چاغدا چىنگىزخان 72ياشقا كىرگەنىدى .

مىلادى 1229ـ يىلى مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى كىرولىن دەريا ۋادىسىدىكى قۇدۇ ئارال دېگەن جايغا يىغىلىپ ، يېڭى خان سايلاش ئۈچۈن چوڭ قۇرۇلتاي ئاچتى . بۇ قۇرۇلتايغا جۇچىنىڭ قېچاق ئۇلۇسىدا تۇرۇشلۇق ئوردالىرى ، باتۇخان ، شەيبانخان ، تاڭغۇتخان ، بېركە خان ، بارغاقچار خان قاتارلىق ئوغۇللىرى ، ئالىمالىق شەھىرىدە تۇرۇشلۇق چاغاتايخان ۋە ئوغۇللىرى ، ئېمىل شەھىرىدە تۇرۇشلۇق ئوكتايخان ۋە چىنگىزخاننىڭ قىتتان يۇرتىدا تۇرۇشلۇق يەنە بىر ئوغلى ئۆگەي قاتارلىق بارلىق مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى قاتناشتى . 40كۈن كېڭەش قىلىنىش ئارقىلىق ، ئوكتايخان خاقانلىققا سايلاندى .

چىنگىزخان ئۇلۇمىدىن كېيىنلا چوڭ خانلىق دەۋاسى گەرچە ئۈچۈق ئاشكارا غەۋغا قىلىنمىغان بولسىمۇ ، لىكىن ، چىنگىزخان ئوغۇللىرىنىڭ كەينى ـكەينىدىن ئۇلۇپ تۈگىشىگە ئەگىشىپ ، مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ئوتتۇرسىدىكى زىددىيەت كۈنسايىن ئۆتكۈرلىشىشكە قاراپ يۈزلەندى . بۇلۇپمۇ ئوكتايخان ئۆلگەندىن كېيىن ، مۇڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرى ناھايىتى تەسلىكتە چوڭ قۇرۇلتاي چاقىرىپ ، ئوكتايخاننىڭ ئوغلى كۈيۈكخاننى چوڭ خانلىققا سايلىغان بولسىمۇ ، لىكىن جۇچىنىڭ ئوغلى قېچاق ئۇلۇسىنىڭ خانى باتۇخان بۇ قۇرۇلتايغا قاتناشمايلا قالماستىن ، بەلكى يەنە كۈيۈكخاننىڭ چوڭ خاقانلىق تەختىگە ئولتۇرشىغا ئاشكارا قارشى چىقتى . شۇنىڭ بىلەن مىلادى 1248ـيىلى كۈيۈكخان زور قۇشۇن توپلاپ باتۇخاننى يوقىتىش ئۈچۈن غەربكە يۈرۈش قىلدى . لىكىن شۇ يىلى 3ـئايدا كۈيۈكخان مۇڭغۇل يايلاقلىرىدىن چىقماي تۇرۇپلا ئۆلدى . نەتىجىدە مۇڭغۇل خانلىقى يەنە قايتىدىن خانسىز قېلىپ ، جۇچى ئەۋلادلىرى بىلەن ئوكتايخان ، چاغاتايخان ئەۋلادلىرى ئوتتۇرسىدا تۇڭىمەس ماجرا پەيدا بولۇپ ، چىنگىزخان بىرقوللۇق قۇرۇپ چىققان بۇ غايەت زور ئىمپېرىيەنىڭ ئۇلىغا دەز كەتتى .

شۇنداق قىلىپ ھەرقايسى ئۇلۇسلاردىكى چىنگىزخان ئەۋلادلىرى ئەمەلىي كۈچ جەھەتتىن كۈنسايىن ئاجىزلاپ ، بۇلۇپمۇ مۇڭغۇللار مەدەنىيەت ئاساسى بەك ئاجىز بولغاچ ، ئۆزلىرى بېسىۋالغان زېمىنلاردىكى مەدەنىيەتلىك خەلقلەر تەرىپىدىن تەدرىجى ئاسىمىلياتسىيەلىنىپ ، ئوتتۇرا ئاسىيا ئويغۇر تۈركىي قەۋملەر ، ئىران پارسلىرى ۋە يېقىن شەرق ئەرەبلىرى تەرىپىدىن ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشىپ ، شۇ جايدىكى خەلقلەرگە سىڭىشىپ كەتتى .شۇنداق قىلىپ بىرمەھەل جاھاننى زىل ـزىلگە سالغان ، ئاسىيا قىتئەسىنىڭ زور كۆپ قىسمىنى ۋە ياۋروپانىڭ يېرىمىنى بېسىۋېلىپ تارىختىكى ئەڭ زور ئىمپېرىيەنى قۇرغان مۇڭغۇللار تارىخ سەھنىسىدىن چىكىندى .

مەنبە: باغداش مۇنبىرى

ئەسكەرتىش: ئۇيغۇر ئاكادېمىيسى تور بېتىدىكى يازمىلار ئاپتورنىڭ ئۆزىنىڭ كۆز-قارىشىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. تور بېتىمىزدىكى يازمىلارنى مەنبەسىنى ئەسكەرتكەن ھالدا كۆچۈرۈپ كەتكە تارقىتىشقا بولىدۇ.

© ئاكادېمىيە ئورگان توری